

FATABUREN 1998

KÄNN DIG
SJÄLV

KÄNN DIG SJÄLV

NORDISKA MUSEET

KÄNN DIG SJÄLV

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK FATABUREN 1998

Fataburen 1998

ISBN 91 7108 428 2 ISSN 0348 971 X

© Nordiska museet och respektive författare

Redaktör *Ingrid Bergman*

Grafisk form *Linn Fleisher*

Omslag *Collage av fotografier ur boken*

Foto om intet annat anges *Sören Hallgren, Nordiska museet*

Tryckt hos MediaPrint, Uddevalla AB 1997

”GUSTAF III:S STOL”

Per Falck

MASKERADEN

Konungen hade hunnit nära mitt på scenen – då jag hörde skottet. Under intryck att en svärmare blivit tänd av en självsvåldig pojke eller av ficktjuvar, ilade jag för att tränga mig i hopen för att hålla ordning och fann konungen tätt omgiven av svarta dominos, hållande sin mask i handen och ännu arm i arm med Essen, som jag frågade: 'Vad har hänt?' Med en kringforskande örnblick svarade han: 'En bov har skjutit på konungen.' Min sinnesskakning därvid förmå inga ord att uttrycka. Jag drog värjan och tillbakadrev de tätt inpå oss sig hopande dominos. – En drabant, som såg min åtgärd, drog även sin värja och røjde bakom konungen, så som jag gjort framför, så nu var rum ikring oss, så långt våra värjspetsar räckte. Kapten Pollet vid Psilanderhjelmiska regementet... ropade till vaktmästarna: 'Stäng dörrarna', och de lydde. Konungen sade nu: 'Je me sens faible, conduisez moi dans mes appartements.' (Jag känner mig svag, för mig till mina rum.) Essen förde honom. Min kamrat greve Taube, nyssnämnde drabant och jag omgävo honom. – Sedan konungen blivit lagd på divanen i det lilla kabinettet åt Strömmen till, befälde han mig

nedgå i salongen för att se, huru där tillgick, och att på tillfrågan säga honom vara lindrigt sårad.

Gustaf Löwenhielm, Minnen om Gustaf III.

Så snart kungen fick se mig, sade han: 'Min vän, skulle ni någonsin ha trott, att jag skulle bli sårad bakifrån?' – Han räckte mig därpå handen och smålog och sade med anledning av den obeskrivliga bestörtning, vari jag befann mig: 'Var inte förskräckt, min käre Armfelt, ni vet vad det är att vara sårad. Det här är ingenting, det gör inte alls ont.' Likväl såg jag, hur blodet strömmade från såret och färgade den grå mantel, som var svept kring nedre delen av kungens kropp, liksom också överdraget på soffan.

– Kirurgerna och läkarna kommo efterhand och gjorde allt vad som borde göras. – Man beslöt sedan, att hans majt genast skulle föras till slottet, och lät hans vagn köra fram. Kungen steg upp och tog till och med tio eller tolv steg. Därefter sattes han i en fätölj och bars ända till vagnen, vari endast baron Essen och jag medföljde. Alla personer av rang och samhällsställning följde vagnen bredvid vagnsdörrarna.

Gustaf Mauritz Armfelt, Memoirer 1792–1797.

AUKTIONEN

På försommaren 1934 höll man auktion efter greve Augustin Ehrensvärd på Svaneholms slott utanför Malmö. Bland det som såldes var en stor skinnyklädd öronlapps-fätölj av tidig rokokotyp, märkt med drottning Lovisa Ulrikas ägarstämpel. Med fätöljen följde uppgiften att den använts då man bar Gustav III ut till vagnen efter attentatet på Operan den 16 mars 1792. Det skulle alltså röra sig om den fätölj som Armfelt nämner i sina ovan citerade memoarer.

Anckarströms skott mot kungen är väl, vid sidan av Lützen och Fredrikshald, en av de mest omskrivna händelserna i vår historia och fätöljen – om än i en biroll – måste därför, om uppgiften är riktig, uppfattas som en viktig historisk relik. Det finns antecknat att antikhandlaren Nils Wedel i Stockholm med butik vid Kungsträdgården ropade in fätöljen vid auktionen. Vad som sedan hände är något oklart, men av allt att döma har

Gustav III avled den 29 mars 1792, två veckor efter attentatet vid maskeradbalen på Operan. Porträtt i pastell efter Lorentz Pasch d.y., omkring 1780.

han låtit renovera den då ganska medfarna möbeln. Troligtvis har han därefter sålt den till Bukowskis dåvarande ägare Martin Aronowitsch, vilken överlämnade den som gåva till Nordiska museet. Stolens dramatiska utseende med stora mörka fläckar i skinnklädseln, som av intorkat blod, har gjort att den behållit sin makt över sinnena. Bortsett från en kortare presentation i Fataburen 1937 har emellertid ingen undersökning av fåtöljen och berättelsen kring den tidigare gjorts. Av fundamental betydelse måste ju framförallt vara att försöka bedöma traditionens trovärdighet.

FÅTÖLJEN

Fåtöljen är hög och bred med en elegant och spänstig linjeföring. Den närmast rektangulära ryggen är på krönet lätt uppsvängd och övergår rätvinkligt i sidostyckena. Dessa formar upptill framskjutande "öronlappar", som nedåt faller tillbaka och mjukt övergår i de svagt koniska armlänen. Underredet är av numera brunbonad al med konturerad framsarg och S-formiga ben. Färgspår antyder dock att underredet ursprungligen varit rödfärgat. Skinnklädseln, som är mycket sliten och skadad, är av marokäng eller saffian, specialgarvade getskinn av mycket hög kvalitet. Hudarna importerades från Orienten och Medelhavsområdet och användes främst till finare bokband. Garvämnet gör dessa skinn genomfärgat röda, vilket ännu kan anas på fåtöljen. Skinnklädseln är fästad med tätt sittande möbelspik av mässing med kupade huvuden.

Man kan på materialmässiga grunder anta att fåtöljen tillverkats i Stockholm. Modellen är dock hämtad från England och den förekom där redan vid 1700-talets början. Underredet har en enkel men klar rokokoprägel, varför en datering till tiden omkring 1750 kan vara rimlig. Fåtöljer av denna typ med "öronlappar" verkar under 1700-talet hos oss ha benämnts sovstol, vilket liksom den engelska benämningen "grandfather-chair", ger uttryck för fåtöljens såväl bekväma som intima karaktär.

Då fåtöljen såldes på Svaneholmsauktionen var den i ett gan-

"Gustaf III:s stol" i vilken kungen enligt traditionen bars från Lilla Divansrummet i den kungliga våningen ned till den väntande vagnen som förde honom till slottet. Till höger på ryggstycket ser man de stora fläckar som antagits vara blod. Foto Mats Landin, Nordiska museet.

ska miserabelt tillstånd. Särskilt medfaren var skinnklädseln vilken delvis lossnat och hängde i revor. Sannolikt i samband med att detta åtgärdades, moderniserade man sitsen med resår fjädering. Detta gjordes antagligen för att fåtöljen skulle bli bekvämare och man därigenom skulle underlätta en planerad försäljning till privat köpare.

I de bakre partierna finns i stommen svåra skador efter insektsangrepp och i anslutning till dessa områden är skinnklädseln tätt perforerad av flyghål. Troligen har dessa skador medfört att man tvingats byta ut bakbenen. De nya har tillverkats av ek men i huvudsaklig anslutning till den ursprungliga formen. Fotavslutningarna och den kraftiga S-formen talar för att detta ingrepp gjorts under nyrokotid dvs. 1800-talets senare del.

Försök till fotografisk rekonstruktion av fåtöljens utseende under 1700-talet. Skinnklädseln hade då ännu sin saffiansröda färg och av spår att döma var även underredet rödfärgat. Foto Mats Landin, Nordiska museet.

ÄGARNA

Det är ofta problematiskt att försöka spåra gamla möbler och andra föremål i bouppteckningar och inventeringsprotokoll från äldre tider. Beskrivningarna är oftast schablonartade och benämningarna har växlat och varierade säkert också under en och samma tid. Vi kan heller inte bedöma uppgifternas tillförlitlighet då det t.ex. gäller materialbeskrivning.

Vad man först kan konstatera i sökandet efter Nordiska museets fåtölj är att det tydligen inte funnits särskilt många skinnklädda fåtöljer i de aktuella kungliga personernas bohag. Men det har ändå stött på stora svårigheter att försöka spåra fåtöljen i arkivhandlingarna. Den har som nämnts på baksargen Lovisa Ulrikas inbrända ägarstämpel och detta säkerställer åtminstone ursprunget. Sannolikt har drottningen varit fåtöljens första ägare. Den sista ägaren innan den såldes 1934, grevinnan Eva Ehrensvärd, f. Hallenborg, har 1936 i ett brev till Nordiska museet redogjort för vad hon visste om tidigare ägarförhållanden och om traditionen kring fåtöljen. Hon var nära befreundad med de tidigare ägarerna varför uppgifterna måste anses vara tillförlitliga. Utan uppgifterna i hennes brev skulle stolen idag ha varit helt anonym.

Enligt Eva Ehrensvärd hade "Gustaf III:s stol", som hon kallar den, ägts av kungens syster, prinsessan Sofia Albertina. Det är då naturligt att tänka sig att prinsessan ärvt fåtöljen efter sin mor eller inköpt den på auktionen efter henne. Den borde alltså i båda fallen ha noterats i drottningens bouppteckning. Det visar sig också vid en arkivsökning att det i det kungliga bohaget fanns minst två fåtöljer av det aktuella slaget.

"Uti Salig Drottningens arbetsrum" på Svartsjö slott, Lovisa Ulrikas sommarresidens någon mil nordost om Drottningholm, stod det enligt bouppteckningen en stor fåtölj klädd med "rödt saphian". Om denna fåtölj antecknades dock i ett tillägg att den inte tillhörde drottningen utan var statlig egendom. (Detta utesluter följaktligen att det skulle röra sig om Nordiska museets fåtölj eftersom denna genom sin ägarstämpel bevisligen tillhört Lovisa Ulrika.) Den hade tio år tidigare av Kronan inköpts på

Öronlappsfåtölj av samma typ som "Gustaf III:s stol". Den är möjligen identisk med en fåtölj klädd med rött skinn, som vid Lovisa Ulrikas död fanns "uti Salig Drottningens arbetsrum" på Svartsjö slott. Den hade tidigare tillhört och brukats av kung Adolf Fredrik. Fåtöljen tillhör idag Kungl. Husgerådskammaren (inv.nr 8449).
Foto Kungl. Husgerådskammaren

auktion efter kung Adolf Fredrik, men blivit kvarglömd på Svartsjö. Varken i detta tillägg eller i Adolf Fredriks bouppteckning sägs dock att den var klädd med saffian, utan den omnämns här endast som "En fauteuille af rött läder". Vid Adolf Fredriks död var den placerad i "Konungens kammare". Möjligen är den identisk med en fåtölj som nu finns i Kungl. Husgerådskammarens ägo (HGK 8449) och som till formen helt överensstämmer med Nordiska museets fåtölj och liksom denna haft rödfärgad skinnklädsel. En undersökning visar också att den inte är klädd med getskinn utan med vanligt läder och materialuppgiften "saphian" i Lovisa Ulrikas bouppteckning framstår

sålunda som felaktig. Därmed ökar sannolikheten för att fåtöljen i Husgerådskammaren är den som en gång stod i "Konungens kammare" på Svartsjö slott.

En annan skinnklädd fåtölj fanns enligt bouppteckningen "Uti Toilette Rummet" på Fredrikshov, änkedrottningens Stockholmspalats. Den beskrivs som en "Sofstol klädd med ryssläder". Ryssläder är ett preparerat kalvskinn som görs vattenavvisande. Det har inga påfallande likheter med det tunna getskinn som används till saffian och marokäng och färgas vanligtvis inte heller rött. Men det kan givetvis inte uteslutas att man, i analogi med Adolf Fredriks ovan nämnda fåtölj, vid bouppteckningen förväxlat ryssläder med getskinn, detta helst som fåtöljen vid arvsförfattningen faktiskt tillföll Sofia Albertina. Fredrikhovsfåtöljen kan följaktligen vara den som idag finns på Nordiska museet och som knutits till händelserna på Operan.

Det finns emellertid även andra möjligheter. Prinsessan Sofia Albertina tillhörde fram till moderns död hennes hovstat och hade våning på Fredrikshov. Genom att hon på det sättet blev kvar i änkedrottningens hushåll ansvarade denna också för hennes möblering. Vid bouppteckningen 1782 kan därigenom inventarier, som egentligen tillhörde modern men som fanns i prinsessans våning, ha blivit bortglömda och därför inte upptagna i förteckningen. – Ingenting hindrar naturligtvis heller att Sofia Albertina, vid något tidigare tillfälle, fått fåtöljen som gåva av sin mor.

Efter Lovisa Ulrikas död 1782 bör fåtöljen hur som helst ha kommit att tillhöra Sofia Albertina. Sedan prinsessan på 1790-talet kunnat flytta in i sitt nyuppförda palats mittemot operahuset vid nuvarande Gustav Adolfs torg, har fåtöljen sannolikt förvarats där. Vid sin bortgång 1829 ägde hon två skinnklädda fåtöljer. I bouppteckningen antecknades i "Toilette jungfruns rum", "I stor fauteuille klädd med Saffian" samt "I Toiletten", "I st Fauteuille med rött marokin och lös dyna". En av dessa, ovisst vilken, bör vara den fåtölj i vilken Gustav III enligt traditionen bars ned till den väntande vagnen.

Eva Ehrensvärd skriver: "Då Prinsessan Sofia Albertina var

död ärvdes hela hennes bo av Lollotte, grevinnan Stenbock och efter Lollottes död 1840 ärvde sonen greve Magnus Stenbock det hela vilket sjöledes fördes ned till Skåne och därefter placerades på Thorsjö.”

”Lollotte”, eg. Charlotta Fredrika Forsberg, uppges ha varit dotter till kung Adolf Fredrik och därigenom halvsyster till Sofia Albertina och hennes syskon. Hon var nära vän till prinsessan och blev så småningom hennes överhovmästarinna. Hon ingick äktenskap med greve Gustaf Harald Stenbock och prinsessans bohag kom därigenom att ärvas inom ätten Stenbock.

1868 lät emellertid Magnus Stenbock försälja Torsjö och auktionera bort delar av inventarierna. Fåtöljen ropades då enligt grevinnan Ehrensvärds uppgift in av hennes far ryttmästare Carl Hallenborg som vid denna tid ägde Svaneholms slott. På Svaneholm fick den sedan stå i 66 år då den vid försäljningen uppmärksammades och två år senare som gåva tillfördes Nordiska museets samlingar.

”BLODFLÄCKARNA”

På nedre delen av ryggens insida finns stora oregelbundna fläckar, mörkare än omgivande partier. Dessa har uppfattats som intorkat blod. Fläckarna är genomgående och har avsatt spår även på det underliggande fodret, vilket var synligt innan skinnklädseln lagades på 1930-talet. ”Stolen har stora blodfläckar och på fodret närmast tagelstoppningen synes tydliga spår av blod”, skriver Eva Ehrensvärd 1936.

Men är fläckarna verkligen blod? Den undersökning av skinnets ytskikt, som 1997 utförts vid Statens Kriminaltekniska Laboratorium i Linköping, har inte kunnat bekräfta att det skulle röra sig om blod. Analysresultatet ansågs dock osäkert p.g.a. de många idag okända garvningsämnen som använts vid skinnets beredning.

Det är dock inte särskilt troligt att kungens blödning kunnat avsätta så omfattande spår. Gustav III blev skjuten bakifrån i midjehöjd. Armfelt berättar att han blödde ymnigt och att såväl manteln som divanen färgades röda. Det tycks också ha dröjt

avsevärd tid innan kungen blev omhändertagen av läkare och fick såret omlagt. Kungen blödde följaktligen inte då han sattes i stolen, medan däremot manteln och jackan måste ha varit mycket blodiga. Men eftersom transporten i fåtöljen knappast kan ha tagit mer än ett par minuter, kan det röda skinnet mycket väl ha hunnit bli solkigt men inte genomdränkt av blod på det sätt som det framstår i grevinnan Ehrensvärds redogörelse.

Det är därför möjligt att fläckarna på skinnet har en annan och väsentligt mindre dramatisk bakgrund. Studerar man fläckarna närmare, ser man nämligen, att de avsatt fördjupningar i skinnet som om någon vätska fått ligga kvar under längre tid. Fåtöljen måste således ha förvarats liggande på rygg. Om denna iakttagelse ställs samman med vad vi vet om möbelns senare historia, framkommer ganska snart en plausibel förklaring. Det har konstaterats att fåtöljens stomme varit svårt angripen av skadeinsekter. Detta har framförallt berört det bakre partiet med bakbenen. Den omfattning, som detta av allt att döma haft, har sannolikt medfört att benen en dag inte längre hållit och fåtöljen blivit obrukbar. Detta bör ha skett under tiden på Torsjö. Med rätt stor sannolikhet har fåtöljen sedan, innan den fick nya ben, under någon tid legat på en vind där den varit utsatt för takdropp. Denna slutsats förstärks av de rinnmärken som finns i anslutning till fläckarna och som är riktade uppåt. Vattnet har blivit kvar så länge att skinnets röda garvämne lösts ut och färgat av sig på det underliggande tyget. Det var säkert denna färg som grevinnan Ehrensvärd senare uppfattade som blodfläckar. Troligen har vattnet också löst upp det animaliska lim med vilket skinnstyckena är sammanfogade och givit fåtöljen det ruinromantiska utseende den hade 1934.

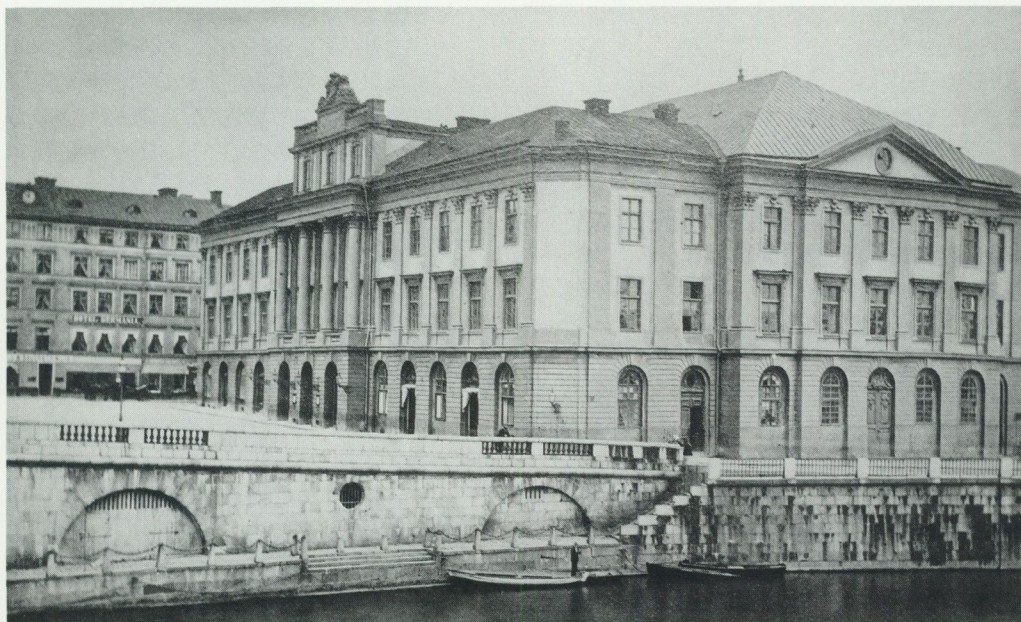
KUNGSVÅNINGEN

I den redogörelse för händelserna på Operan som ingavs till Svea Hovrätt dagen efter attentatet förekommer uppgiften att kungen bars ut till vagnen i en länstol. Samma uppgift lämnar också Gustaf Mauritz Armfelt i sina ovan citerade, men ännu opublicerade memoarer. Eftersom Armfelt själv upplevde kväl-

Gustav III:s operahus, invigt 1782 och rivet 1891. Den kungliga rumssviten fanns på mellersta våningsplanet. Bakom tredje fönstret från vänster på fasaden mot Norrström låg "Lilla Divans Rummet" dit kungen fördes efter attentatet. Bilden tagen några år före rivningen. Foto i Stockholms stadsmuseum.

len på Operan och dessutom var djupt berörd av det inträffade måste man utgå från att det verkligen gått till på det sättet.

Det finns emellertid en hake med att traditionen knutits till den fätölj som nu ägs av Nordiska museet och det är svårigheten att förklara varför den fanns på Operan. Trots svårigheterna att identifiera fätöljen i arkivhandlingarna måste man utgå från att den vid den aktuella tidpunkten faktiskt ägdes av prinsessan Sofia Albertina. Men problemet är då att prinsessan, vad man vet, inte hade några egna möbler på Operan. Den kungliga våningen som bestod av fyra rum möblerades huvudsakligen av kungen själv och alla möbler finns rumsvis upptagna i hans bouppteckning. Via den s.k. Kungstrappan som låg invid entrén mot torget kom man upp till Drabantsalen, som användes som matsal och vidare in i Salongen, ett stort och relativt tätmöblerat rum ägnat den officiella delen av sällskapslivet. Därefter nådde man Kabinettet eller, som det också kallades, Stora

Divanen, hörnrummet mellan torget och Norrströmsidan. Rummet hade ganska blygsamma dimensioner men rymde likväl en stor s.k. turkisk divan, ett dussin förgyllda fåtöljer samt en chiffonier. Hit kunde kungen dra sig tillbaka med ett mindre sällskap. Genom sin begränsade storlek hade rummet en mer intim karaktär och skulle kunna utgöra miljö för en vilfåtölj.

Detta kan också i ännu högre grad gälla det sista rummet i Kungsvåningen, Lilla Divanen, det rum dit kungen fördes efter attentatet och som man nådde via en förstuga. Det var ett rätt litet rum möblerat med en mindre divan, en förgylld fåtölj och tre taburetter. Till detta rum som 1792 var helt nyinrett, brukade kungen söka sig då han hade behov av ensamhet. Den begränsade storleken gör dock att det är svårt att tänka in en fåtölj med så ansevliga mått men Lilla Divanen är väl annars det rum som passade bäst ihop med vilfåtöljens intima prägel.

TRADITIONEN

Sammanfattningsvis kan man konstatera att om Sofia Albertinas fåtölj verkligen funnits på Operan vid tiden för maskeradbalen så går detta faktiskt inte att bevisa. Den finns inte upptagen i någon förteckning och det finns heller ingen känd förklaring till varför den skulle varit placerad där. Några spår av blod på skinnsklädseln som skulle ha kunnat bekräfta traditionen har inte kunnat påvisas men det finns å andra sidan knappast skäl att tro att den korta transporten av kungen skulle avsatt några bestående fläckar.

Detta leder direkt till frågan: Är Sofia Albertinas fåtölj verkligen den fåtölj i vilken Gustav III sattes marsnatten 1792? Är Eva Ehrensvärds berättelse riktig?

Trots att alla belägg saknas och att sannolikheten egentligen pekar emot, finns det ändå starka skäl att sätta tilltro till traditionen. Något tillspetsat skulle man kanske kunna säga att traditionen själv är det starkaste beviset för att traditionen är riktig. Skottet mot Gustav III var utan tvekan stor dramatik men att kungen bars ut i en fåtölj var naturligtvis i sammanhanget av underordnad betydelse. Han hade ju inte blivit skjuten i fåtöl-

jen, bara buren en kort sträcka. Fåtöljen var ur det perspektivet inte särskilt intressant.

Detta framgår ju inte minst av att fåtöljen, trots den historia som berättades om den, inte tillmätts något stort personhistoriskt värde utan använts och slitits rätt hårt. Sofia Albertina måste för övrigt själv ha varit den som berättat saken för Lollotte Stenbock och prinsessan kan knappast misstänkas för att ha försett sin vilstol med en osann historia som dessutom, några år efter kungens död, troligen var ganska ointressant. Berättelsen har nog av det skälet inte heller fått någon nämnvärd spridning utan stannat i kretsen kring ägarfamiljerna Stenbock och Hallenborg. Men fåtöljens anekdotiska värde har säkert ökat med avståndet i tid till maskeradkvällen. I annat fall skulle den nog så småningom ha kasserats istället för att kosta på dyrbar reparation.

Det bör därför knappast råda något tvivel om traditionens sanningshalt. Som medagerande i dramat på Operan har fåtöljen visserligen haft en ganska obetydlig roll men även med en ny tolkning av "blodfläckarna" är den utan tvekan ett föremål – "en historisk relik" – med förmåga att ta tag i betraktaren och låta honom färdas in i historien. Till natten mot den 17 mars 1792.